

Sử dụng hiệu quả thơ ca, tục ngữ để dạy học phần Địa lí tự nhiên trong Sách Địa lí lớp 12 trung học phổ thông

Phạm Hương Giang*

*TS. Khoa Địa lí, Trường Đại học Sư phạm - Đại học Thái Nguyên

Ngày nhận bài: 12/3/2023; Ngày phản biện: 18/3/20-23; Ngày duyệt đăng: 23/3/2023

Abstract: *Interdisciplinary integration between Geography and other sciences, including literature, is considered as one of the measures to improve teaching quality today. Therefore, the article mentions the program characteristics, the content of the natural geography section in the 12th grade Geography textbook and the current situation of teaching this content in high schools, thereby seeing the role of literature in general and the use of poetry and proverbs in particular for teaching Geography. On the other hand, the article also presents the method of integration as well as some notes when integrating poetry and proverbs for different purposes and stages in the process of teaching this subject.*

Keywords: *Integration, geography, literary, role, method.*

1. Đặt vấn đề

Trước xu thế đổi mới toàn diện nền giáo dục nói chung, cũng như đổi mới nội dung và phương pháp dạy học nói riêng ở nước ta hiện nay thì dạy học tích hợp liên môn vừa là mục tiêu vừa là nhiệm vụ tất yếu mà mỗi nhà trường và giáo viên (GV) cần phải ưu tiên thực hiện. Mỗi môn khoa học đều có mối quan hệ gần gũi ít nhiều với một vài môn khoa học khác. Địa lí một môn khoa học có đối tượng nghiên cứu phong phú, phản ánh khách quan đặc điểm và quy luật của tự nhiên cũng như các mặt của đời sống xã hội cho nên có quan hệ rộng rãi với nhiều môn khoa học khác nhau. Điều này đã giúp cho việc tích hợp liên môn trong dạy học địa lí khá thuận lợi và đem lại hiệu quả giáo dục cao. Trong các môn khoa học xã hội có thể tích hợp cùng với địa lí có thể thấy văn học, nhất là thể loại thơ ca, tục ngữ thể hiện rõ nhất các lợi ích mà tích hợp liên môn mang lại cho học sinh (HS). Vậy những lợi ích đó là gì, cách thức sử dụng ra sao, trong khi sử dụng cần chú ý những điều gì là các câu hỏi quan trọng sẽ được bài báo giải đáp qua một số kết quả nghiên cứu được trình bày dưới đây.

2. Kết quả nghiên cứu

2.1. Đặc điểm chương trình, sách giáo khoa và thực trạng dạy học Địa lí lớp 12 ở các trường THPT

Do chưa có SGK Địa lí lớp 12 theo chương trình phổ thông mới (2018) nên việc dạy học địa lí lớp 12 hiện nay vẫn được thực hiện theo chương trình cũ, đó là dạy học theo kiểu đơn môn nên khi tiến hành tích hợp liên môn sẽ xuất hiện nhiều khó khăn và hạn chế, nhất là trong vấn đề xác định các nội dung tích hợp. Các kiến thức được trình bày ở trong sách có một số bài còn khá dài, với nhiều kiến thức và số liệu cần ghi

nhớ, đôi chỗ còn mang tính hàn lâm, trừu tượng, nhất là ở phần Địa lí tự nhiên (ĐLTN). Phần này gồm 14 bài, từ bài 2 đến bài 15, trong đó có 2 bài thực hành (bài 3, 13), nội dung chủ yếu đề cập đến một số vấn đề cơ bản của ĐLTN nước ta gồm: vị trí địa lí (bài 2); lịch sử hình thành lãnh thổ (bài 4, 5); đặc điểm chung của địa hình (bài 6, 7); một số đặc điểm đặc trưng của thiên nhiên như ảnh hưởng của biển Đông, khí hậu, địa hình, sông ngòi, đất đai, sinh vật (bài 8, 9, 10); sự phân hóa thiên nhiên đa dạng (bài 11, 12); các vấn đề sử dụng tài nguyên thiên nhiên, bảo vệ môi trường và phòng chống thiên tai (bài 14, 15). Mặc dù chỉ chiếm có 1/3 khối lượng chương trình Địa lí lớp 12 song đây là phần kiến thức khó nhưng lại hết sức quan trọng. Do đó, nếu GV không có phương pháp dạy học tốt cho phần kiến thức này sẽ khiến cho nó khô khan, khó hiểu và khó nhớ.

Về tình hình dạy học Địa lí ở các trường phổ thông nói chung và phần ĐLTN trong SGK Địa lí lớp 12 hiện nay qua điều tra tôi nhận thấy hiệu quả của các giờ học chưa cao thể hiện ở sự duy trì lối dạy học truyền thống là thầy đọc trò chép, thầy vẫn là trung tâm của quá trình dạy học, còn trò vẫn là đối tượng thụ động tiếp nhận kiến thức, giờ học buồn tẻ, nhàm chán, nội dung bài giảng nghèo nàn, nặng các kiến thức hàn lâm, thiếu các kiến thức thực tiễn và liên môn. Vì vậy, mỗi GV cần phải tích cực tìm tòi và ứng dụng các phương pháp dạy học mới và tiên tiến để cải thiện chất lượng chưa tốt này.

2.2. Vai trò của việc tích hợp thơ ca, tục ngữ trong dạy Học phần ĐLTN trong SGK Địa lí lớp 12

Địa lí là môn học tổng hợp mà nội hàm có cả nội dung của khoa học tự nhiên và nội dung của khoa

học xã hội cho nên địa lí có mối quan hệ chặt chẽ với môn khoa học khác. Còn thơ ca, tục ngữ là bộ phận quan trọng của văn học, nó là những sáng tác có vần, có điệu, giàu hình ảnh, ngắn gọn, dễ nhớ, phản ánh được hiện thực đời sống xã hội và sản xuất cũng như giải thích được các hiện tượng tự nhiên. Do vậy, khi tích hợp văn học vào trong dạy học địa lí không chỉ gây hứng thú cho HS, tránh được các giờ học khô khan, nhàm chán, mà còn giúp HS hiểu sâu, nhớ lâu được các kiến thức địa lí, đồng thời biết được kiến thức của các môn học khác và làm giảm được những lỗ hổng kiến thức khi học đơn môn song cũng tránh được sự trùng lặp, mất thời gian cho việc nghiên cứu những nội dung kiến thức chung của nhiều môn, quan trọng hơn là giúp HS phát triển được các năng lực cần thiết của người học như năng lực tư duy, sáng tạo, năng lực giải quyết các vấn đề phức tạp có trong lí luận và thực tiễn. Bên cạnh đó, nó còn giúp cho việc hình thành các khái niệm, biểu tượng địa lí trở nên dễ dàng, chân thực, sinh động hơn, nhất là khi học về các kiến thức ĐLTN. Ngoài ra, khi tích hợp thơ ca, tục ngữ trong dạy học địa lí còn giúp HS nuôi dưỡng tâm hồn trong sáng, biết đồng cảm, biết sẻ chia với đồng loại, biết yêu thiên nhiên, quê hương đất nước, biết bảo vệ môi trường và chủ quyền quốc gia dân tộc,... Bởi những lí do như vậy, có thể khẳng định tích hợp thơ ca, tục ngữ trong dạy học địa lí nói chung và Địa lí lớp 12 nói riêng là một trong những biện pháp đổi mới dạy học, nâng cao chất lượng giáo dục hiện nay.

2.3. Cách thức và một số lưu ý khi sử dụng thơ ca khi dạy Học phần ĐLTN trong SGK Địa lí lớp 12 THPT

2.3.1. Cách thức sử dụng thơ ca khi dạy học ĐLTN trong SGK Địa lí lớp 12 THPT

a) Sử dụng thơ ca để khởi động, tạo hứng thú cho một bài học

Đối với mỗi giờ học, việc tạo cho HS sự hứng khởi, sự lôi cuốn, hấp dẫn trước khi vào bài học là rất quan trọng bởi nó giúp các em chuẩn bị tâm thế thoải mái, sẵn sàng tiếp thu kiến thức mới. Để khởi động một bài học, GV có thể sử dụng nhiều cách khác nhau như kể về một câu chuyện hoặc cho HS chơi trò chơi giải ô chữ có liên quan đến nội dung bài học mới,..., hoặc cũng có thể giới thiệu bài mới bằng cách cho các em nghe một bài hát, đọc một đoạn thơ, ca dao hay tục ngữ có nội dung gắn với bài học đó.

Ví dụ: Để mở đầu bài 6 (SGK Địa lí lớp 12): “Đất nước nhiều đồi núi”. GV có thể đưa ra một câu hỏi dạng điền khuyết cho đoạn thơ trong bài thơ

“Tây Tiến” của Quang Dũng như sau:

“... lên khúc khuỷu, ... thăm thăm

Heo hút cồn ...”, sừng núi ...

Ngàn thước lên cao, ngàn thước xuống

Nhà ai Pha Luông mưa xa khơi.”

HS có thể dễ dàng điền lần lượt được các từ “đốc”, “mây”, “trời” vào các chỗ trống dưới sự gợi ý của GV. Từ đó GV dẫn dắt vào bài học: “Đây là đoạn thơ miêu tả về địa hình miền Tây Bắc nước ta, rất cao và hiểm trở. Nó cũng thể hiện một đặc điểm rất nổi bật của địa hình Việt Nam, đó là một đất nước có nhiều đồi núi. Vậy đặc điểm này được thể hiện cụ thể như thế nào, có tác động gì đến tự nhiên và nền kinh tế - xã hội nước ta. Chúng ta sẽ cùng nhau tìm hiểu trong bài hôm nay”. Với cách mở đầu nhẹ nhàng như thế sẽ làm cho HS cảm thấy rất thoải mái và hứng thú khi tìm hiểu những nội dung cụ thể của bài học.

b) Sử dụng thơ ca, tục ngữ để nhấn mạnh, khắc sâu hay giải thích cho một nội dung kiến thức của bài học

Thay vì dùng bảng biểu, sơ đồ, lược đồ hay làm các dạng bài tập khô khan, khó hiểu nhằm khắc sâu hoặc giải thích các kiến thức trọng tâm của bài học, GV có thể thay đổi điều này bằng cách đọc một vài câu thơ, câu ca dao hay tục ngữ hay hát một đoạn trong một bài hát nào đó có liên quan đến nội dung bài học để HS suy nghĩ và tìm hiểu bản chất của các vấn đề mà GV yêu cầu ở bất cứ khâu nào của quá trình dạy học.

Ví dụ: Trong bài 11 (SGK Địa lí lớp 12): “Thiên nhiên phân hóa đa dạng”. Để khắc sâu và giải thích thêm cho đặc điểm thiên nhiên nước ta phân hóa theo chiều Bắc - Nam, GV có thể hát một đoạn ngắn của bài “Gửi nắng cho em” của Bùi Văn Dung để HS phát hiện và giải thích:

“Anh ở trong này chưa thấy mùa đông

Nắng vẫn đỏ, mặt hồng đào cuối vụng...

Muốn gửi ra em một chút nắng vàng

Thương cái rét của thợ cày, thợ cấy...”

Sau khi HS trả lời, GV sẽ nhận xét và giải thích lại như sau: Nước ta phân hóa thiên nhiên theo chiều Bắc - Nam là do nước ta trải dài trên nhiều vĩ độ, cộng thêm sự tác động mạnh mẽ của gió mùa Đông Bắc vào mùa đông ở miền Bắc, trong khi đó các bức chắn địa hình ăn ngang ra biển (nhất là dãy Bạch Mã),... đã làm suy yếu tính chất và ngăn cản sự di chuyển của gió mùa Đông Bắc xâm nhập sâu xuống phía Nam, khiến cho miền Bắc có một mùa đông lạnh, còn miền nam thì nắng nóng quanh năm.

c) Sử dụng thơ ca, tục ngữ để tuyên truyền, giáo

dục lòng yêu quê hương đất nước, ý thức bảo vệ môi trường hay chủ quyền quốc gia,...

Tuyên truyền, giáo dục lòng yêu quê hương đất nước, có ý thức bảo vệ môi trường hay chủ quyền quốc gia,... là các nội dung quan trọng trong mục tiêu giáo dục phẩm chất đạo đức cho người học mà mỗi GV dù giảng dạy môn học nào cần phải thực hiện. Với đặc thù nội dung của môn học thì môn Địa lí là một môn có rất nhiều điều kiện thuận lợi để GV có thể thực hiện các nội dung nêu trên.

Ví dụ: Trong bài 14 (SGK Địa lí 12): “Môi trường và tài nguyên thiên nhiên”, khi đề cập đến thực trạng sử dụng các loại tài nguyên thiên nhiên và bảo vệ môi trường, phòng chống thiên tai ở nước ta, GV có thể lồng ghép, tích hợp giáo dục ý thức sử dụng hợp lý tài nguyên và bảo vệ môi trường cho HS bằng cách đọc diễn cảm cho HS nghe một đoạn bài thơ “Đoàn thuyền đánh cá” của nhà thơ Huy Cận:

“Hát rằng: cá bạc biển Đông lặng,
Cá thu biển Đông như đoàn thoi.

... Biển cho ta cá như lòng mẹ,
Nuôi lớn đời ta tự buổi nào.”

d) Sử dụng thơ ca, tục ngữ trong việc củng cố, kiểm tra kiến thức và giao bài tập về nhà cho HS

Với những bài học địa lí có những nội dung gần gũi với thực tiễn cuộc sống, phản ánh đặc điểm và quy luật của thiên nhiên, GV có thể chủ động yêu cầu HS về nhà sưu tầm một số câu thơ ca, tục ngữ có liên quan đến chủ đề mà các em đã học hoặc sẽ được học và hoàn toàn có thể kiểm tra nhiệm vụ đó ở trên lớp.

Ví dụ: Để minh họa và giải thích cho sự phụ thuộc của ngành Nông nghiệp vào đặc điểm thời tiết và khí hậu ở nước ta trong bài 9 “Thiên nhiên nhiệt đới ẩm gió mùa” (SGK Địa lí 12), GV có thể đưa ra gợi ý và yêu cầu HS tìm thêm các câu ca dao, tục ngữ nói về mối quan hệ phụ thuộc chặt chẽ này, chẳng hạn như: “Tháng chạp là tháng trồng khoai/Tháng giêng trồng đậu, tháng hai trồng cà...” Hoặc: “Mồng chín, tháng chín có mưa/Thì con sấm sủa cày bừa làm ăn/Mồng chín, tháng chín không mưa/Thì con bán cả cày bừa đi buôn”.

2.3.2. Một số lưu ý khi sử dụng thơ ca, tục ngữ khi dạy học ĐLTN trong SGK Địa lí lớp 12 THPT

Để việc tích hợp thơ ca, tục ngữ vào trong giờ học địa lí đạt được hiệu quả cao thì GV cần lưu ý một số vấn đề sau:

- Nước ta có một kho tàng ca dao, tục ngữ và thơ ca vô cùng phong phú và đa dạng. Khi sử dụng, GV cần có sự chọn lọc, tìm những câu thơ, câu ca tiêu biểu, có tính thực tế cao, sát với nội dung bài học.

Khi phân tích chỉ đề cập đến các khía cạnh địa lý, tránh sa đà vào yếu tố văn thơ.

- Cần có sự linh hoạt, sáng tạo khi sử dụng thơ ca đối với mỗi khâu lên lớp, mỗi bài học song vẫn phải đảm bảo nguyên tắc sư phạm và tính vừa sức với HS. Đồng thời cần lựa chọn các phương pháp và kỹ thuật dạy học để khi lồng ghép, tích hợp thơ ca, tục ngữ trong dạy học không bị cứng nhắc, gượng ép.

- Việc sử dụng thơ ca, tục ngữ trong dạy học địa lí dễ gây được hứng thú đối với HS, tuy nhiên mục đích cuối cùng của sự gây hứng thú là giúp HS lĩnh hội được các kiến thức, kỹ năng của môn học. Vì vậy GV cần phải có sự điều tiết một cách hài hòa giữa các mục tiêu vừa nêu trong một giờ học.

- Một số câu thơ ca, tục ngữ chỉ đúng trong một thời gian hoặc địa phương nào đó. Vì vậy GV không nên áp dụng một cách dập khuôn, máy móc dễ dẫn đến HS hiểu lầm, hiểu sai kiến thức.

- GV cần phải thường xuyên trau dồi, nâng cao kiến thức và nghiệp vụ sư phạm của bản thân để có dạy học tích hợp liên môn một cách thành thực, khuyến khích được HS biết lắng nghe, biết chủ động lĩnh hội tri thức, biết tự học, tự sưu tầm các câu thơ ca, tục ngữ vào bài học địa lí.

3. Kết luận

Địa lí là môn học có mối quan hệ học thuật với nhiều môn học khác, tiêu biểu có văn học, nhất là các tác phẩm thơ ca và tục ngữ. Vai trò khi tích hợp chúng với nhau đã nêu rất rõ ở trên. Do đó khi dạy học địa lí, GV hoàn toàn có thể sử dụng kiến thức của văn học để minh họa, khắc sâu cho các kiến thức địa lí, đồng thời tạo được sự hứng thú cũng như phát huy được các năng lực, phẩm chất cần thiết cho HS theo yêu cầu của chương trình phổ thông mới. Ngoài ra, việc sử dụng thơ ca, tục ngữ còn được sử dụng linh hoạt trong tất cả các khâu của quá trình dạy học. Vấn đề cơ bản là trong quá trình sử dụng GV cần đảm bảo theo các nguyên tắc sư phạm và lý luận dạy học, cũng chính là các lưu ý nêu trên để đạt hiệu quả cao nhất trong dạy học tích hợp.

Tài liệu tham khảo

1. Đặng Văn Đức, Nguyễn Thị Thu Hằng (2004), *Phương pháp dạy học Địa lí theo hướng tích cực*, NXB Đại học Sư phạm.

2. Phan Hương Giang (2022), *Sử dụng thơ ca, tục ngữ trong dạy học Địa lí lớp 10 Trung học phổ thông*, Tạp chí Thiết bị Giáo dục, số đặc biệt tháng 3, năm 2022, tr.230-232.

3. Đỗ Hương Trà (2015), *Dạy học tích hợp phát triển năng lực HS*, NXB Đại học Sư phạm